

Олег Павлишин, к. ю. н.

Національна академія внутрішніх справ, Україна

СЕМІОТИЧНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ: СТАНОВЛЕННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ

Oleg Pavlyshyn, PhD in Law

National Academy of Internal Affairs, Ukraine

SEMIOTIC APPROACH TO ANALYSIS OF POLITICAL AND LEGAL REALITY: THE DEVELOPMENT OF A NEW PARADIGM

The article investigates the actual state of semiotic researches of legal reality and outlines semiotic-legal discourse perspectives. It is shown that interdisciplinary studies of law from the standpoint of semiotics competes with many other approaches, they also contributes to solving important problems of jurisprudence and bringing practically valuable results. At the end of the twentieth century the semiotics of law as an independent science finally gained world recognition. Every year in different countries subject and thematic round tables are held, since 1987 the International Journal for the Semiotics of Law is published (it has 98 issues and more than 820 articles have already been published in this periodical). In parallel, other forms of cooperation and coordination of research work in this area are developing today: thematic collections of articles, translations of fundamental works, collective monographs. Conclusions are made that the semiotics of law as a new methodological paradigm promotes development and enriches the latest philosophical-legal discourse.

Keywords: semiotics of law, philosophy of law, paradigm, discourse, political and legal reality, semiotic-legal analysis.

Семіотична методологія з кінця XIX – початку XX ст. стає актуальною та затребуваною як у філософському пізнанні, так і в різних окремих галузях наукового знання. При цьому уніфіковане та цілісне формування семіотичної науки в XX ст. було надзвичайно ускладнене, адже західна семіотика та, відповідно, семіотика права розвивалися в різних напрямках і розмаїтті систем семіотичного дослідження. Продовження семіотико-правової традиції у руслі американської семіотики, зокрема, ознаменувалося вивченням різних невербальних символічних систем, наприклад, об'єктом загальної семіотики були людські жести, а в зоосеміотиці – тваринні «мови». У той же час, у Західній і Центральній Європі, навпаки, панувала традиція, яка продовжувалася від підходів, започаткованих Ф. де Сосюром і яка згодом переплелася зі східноєвропейськими літературознавчими мотивами.

На сьогодні семіотика (від гр. *σημῖον* – знак, ознака) – це самостійна наука, яка вивчає знаки та знакові системи як засоби зберігання, передавання та переробки інформації у світі загалом, людському мисленні та суспільстві, також цей термін використовується для позначення певних знакових систем (семіотика культури, семіотика мистецтва, семіотика права тощо). Хоча семіотика як окрема наукова дисципліна сформувалась у 1960-70-х рр. (зокрема, перший Міжнародний конгрес із семіотики, у якому брали участь і радянські вчені, відбувся у 1974 р. в Мілані), ідеї щодо створення науки, що виступає надбудовою над науками, які використовують поняття знаку (свого роду металінгвістики або ж «універсальної алгебри відносин»), сягають своїми витокami античної епохи, знову з'являються та актуалізуються в Новий час і остаточно концептуалізуються в другій половині XIX – перших десятиліттях XX століття. Теоретичні витoki семіотичного аналізу правових знакових конструкцій знаходимо в античних спробах філософського осмислення права, у творах кініків, Платона та Арістотеля, середньовічних схоластів, гуманістів Відродження, новочасних мислителів та вчених-логіків XX століття.

Семіотичні дослідження на пострадянському просторі в даний період розвиваються досить активно: з позицій семіотики вивчається не лише власне мова, художні та описові тексти, а й мистецтво та культура загалом. Заслужують на особливу увагу праці з історії семіотики (В. В. Іванов, Г. П. Щедровицький, О. М. П'ятигорський та ін.), символічна інтерпретація символів тоталітарної епохи (Г. Г. Почепцов, І. А. Лебедев), семіотичні дослідження політичної та політико-правової сфери (Н. І. Хабібуліна, Р. А. Рахімов, А. Г. Хабібулін, О. І. Шейгал), вивчення семіотики як методології дослідження культурного простору України (О. В. Яковлев), а також аналіз можливостей застосування досягнень загальної семіотики під час дослідження окремих явищ сучасного життя та соціальної реальності загалом (Т. М. Дрідзе, Ю. В. Романенко, А. В. Чантурія). Важливе значення мають праці з семіотики культури, в яких розроблялася «мистецтвометрія» та методологія застосування точних наук і семіотики в процесі дослідження соціогуманітарної сфери. Окрім того, в останні десятиліття на пострадянському просторі з'явилися навчальні видання з цієї дисципліни – курси лекцій Є. С. Нікітіної, Н. Б. Мечковської, посібники Є. В. Савелової, Г. Токарева, С. В. Гриньова-Гриневица й Е. А. Сорокіної, О. В. Карасьова та інших авторів, низка навчально-методичних матеріалів тощо.

Разом із тим, у семіотиці існує багато нез'ясованих і, водночас, концептуальних питань. Розмаїття існуючих семіотичних досліджень ще досі є підставою для дискусій щодо її статусу як самостійної науки, а так звані горизонтальні зв'язки між окремими галузями семіотики досить умовні. Розвиток цієї дисципліни здійснювався у різних напрямках, що пояснюється певними відмінностями конститутивного характеру, адже в американській семіотиці об'єктом дослідження переважно були невербальні символічні системи, тоді як європейську науку про знаки розвивали насамперед за допомогою лінгвістичних підходів і методів, а східноєвропейська традиція передбачала концентрацію на культурологічних і мистецтвознавчих аспектах наукового пошуку. Втім, на даний час семіотика як інтегративне вчення про знаки та знакові відношення зосереджує свою увагу не лише на культурних символах, мовних знаках, мистецтві слова, а й на соціальних відносинах. Якщо спочатку вона постає насамперед як мистецтвознавча та літературоцентрична, то згодом семіотика зміщує свої акценти на значно більш широку культурно-антропологічну проблематику та активно використовує напрацювання структуралістського, герменевтичного, екзистенційного, феноменологічного й інших філософських підходів.

Теоретичність узагальнення, перенос методів дослідження на інші моделі, системність, структурність та когнітивні паралелі, притаманні семіотичним дослідженням, позитивно характеризують пізнавальні можливості соціальної та культурної семіотики. Інтерес до семіотичних досліджень зростає, а теоретичний потенціал семіотики як міждисциплінарної галузі знань далеко не вичерпаний. У зв'язку з цим, перспективними видаються семіотичні дослідження соціокультурних феноменів, зокрема, права, оскільки вони дають змогу по-новому осмислити співвідношення матеріального світу та нашої свідомості, в якій цей світ постає у вигляді певної символічної реальності.

Результати семіотичних досліджень демонструють паралелізм семантики мови та багатьох інших знакових систем, зокрема, моралі та права. Однак, у зв'язку з тим, що природна мова є, мабуть, найбільш складною, потужною і універсальною знаковою системою, безпосереднє перенесення семіотичних методів у лінгвістику часто видається малоефективним. Швидше навпаки, вважається, що методи лінгвістики, і в тому числі лінгвістичної семантики, активно впливали і впливають на розвиток семіотики та семіотики права. Універсальність і поліметодологізм, багатоінструментальність і категоріальний плюралізм семіотики права у XXI ст. стали її значними перевагами в порівнянні з іншими парадигмами філософсько-правового дискурсу.

Філософсько-правове осмислення юридичних процесів і явищ мислителями різних епох, спрямоване на розкриття особливостей відображення права в індивідуальній чи суспільній свідомості, а також на пізнання закономірностей соціально-правової взаємодії, дослідження тих інтерсуб'єктивних характеристик, які є принциповими для розуміння ідеї права у всій повноті його виявів, відбувалося паралельно з пізнанням фундаментальних принципів знакової організації людського буття та взаємовідносин у соціумі, становленням окремих знакових теорій і, зрештою, утвердженням семіотики як науки. Водночас, семіотичні дослідження права передбачають попереднє окреслення теоретичної традиції, методології та інструментарію науки про правові знаки та формулювання конститутивних засад семіотики права.

Особливе значення для оформлення автономного статусу семіотики права мали дослідження в цій галузі та організаційні зусилля Бернарда С. Джексона¹, який окреслив перспективи її розвитку², Роберти Кевелсон³, Яна М. Брокмана, Анни Вагнер, Джека М. Балкіна, Д. Карцо та інших учених. У другій половині 1980-х рр. західно орієнтована семіотика права як самостійна наука нарешті здобула світове визнання – щорічно у різних країнах проводяться предметні та тематичні «круглі столи», з 1987 р. видається Міжнародний журнал із цієї галузі знань «International Journal for the Semiotics of Law» (попередня назва – «Revue internationale de Sémiotique juridique»), який з 1999 р. виходить щоквартально. Паралельно розвиваються й інші форми співпраці та координації роботи як авторів журналу (тематичні збірки праць, переклади фундаментальних творів, колективні монографії), так і незаангажованих у процес підготовки видання дослідників у цій галузі.

Проблематика історичного розвитку семіотики та становлення методології семіотичних досліджень соціальних і культурних феноменів розглядалася у працях Ю. М. Лотмана, В. В. Іванова, О. М. П'ятигорського, Г. Г. Почепцова, Н. Б. Мечковської, Ю. В. Романенка, А. В. Чантурії, О. В. Яковлева, І. А. Чернова, І. Л. Честнова, Г. П. Щедровицького та інших науковців, однак питання конститутивних засад і методологічного потенціалу семіотико-правового пізнання були недостатньо розкриті у розвідках вказаних вчених. Одним із перших у СРСР здійснив постановку питання про потребу семіотико-правових досліджень академік П. М. Рабінович, який майже півстоліття тому (у другій половині 1970-х рр.) висловлював відповідні ідеї та передбачив подальший бурхливий розвиток розробок у цій сфері. Фундаментальні праці, в яких розглядалася семіотико-правова проблематика та пов'язані з нею семіотико-політичні питання (це, насамперед, роботи А. А. Денисової, Н. І. Хабібуліної, О. І. Шейгал, А. К. Саркісова, Н. Ф. Ковкель, А. В. Нікітіна, В. Веренича⁴, В. Д. Титова, С. Е. Зархіної, В. В. Речицького, О. О. Мережка, А. С. Токарської, Д. О. Бочарова, Ю. В. Чистякової, Н. І. Сатохіної, Л. Є. Запорожцевої, а також ґрунтовна тематична монографія О. М. Балинської⁵), на пострадянському просторі загалом нечисленні, але в кожній з них містяться цікаві дані та оригінальні тематичні розробки, цінні для розвитку семіотики права.

Останнім часом все більш актуальними стають семіотичні розвідки, присвячені аналізу правової реальності, їхня затребуваність пояснюється активним пошуком метаюридичних підстав інтеграції сучасної правової теорії. Міждисциплінарні дослідження права з позицій семіотики складають конкуренцію багатьом іншим підходам і сприяють вирішенню важливих проблем філософсько-правової науки, приносять практично цінні для юриспруденції результати. Семіотико-правові дослідження розвивають і збагачують філософсько-правову методологію на сучасному етапі її розвитку. Фіксація прикладів семіотико-правового аналізу у творах, присвячених окремим елементам правової реальності, створює широку історико-філософську та теоретичну основу для розробки категоріального апарату семіотики права в новітній період.

Починаючи з другої половини ХХ ст., простежується застосування теоретико-методологічного апарату семіотики в процесі аналізу проблем соціально-правового характеру та поступове зародження семіотики права як науки. Сучасна юридична думка дедалі більше використовує евристичні та категоріально-термінологічні можливості семіотичного підходу для дослідження правової реальності. Юридичні явища та процеси відображаються за допомогою нових засобів виразності, нової мови, структурних кодів, які необхідно розглядати на основі та за допомогою семіотико-правової методології, яка видається однією з найбільш перспективних у сучасному філософсько-правовому дискурсі. Осмислення специфіки правової діяльності в контексті постнекласичних методологічних підходів сприяє новим, більш адекватним формам правового пізнання. Актуальність означеної проблематики підсилюється ще й важливістю здійснення законодавчої, правозастосовчої та правоохоронної діяльності в нових умовах, коли трансформація права засвідчила становлення нових першооснов правової теорії – юснатуралістських, принципово відмінних від попередніх визначальних засад юриспруденції в Україні.

¹ Jackson, B.S. (1985). *Semiotics and Legal Theory*. London : Routledge & Kegan Paul.

² Jackson, B.S. (1995). *Making Sense in Law: Linguistic, Psychological and Semiotic Perspectives*. Liverpool, UK: Deborah Charles Publications.

³ Kevelson, R. (1988). *The law as a system of signs*. New York, London: Plenum Press.

⁴ Verenich, V. (2014). *Semiotic models of legal argumentation*. Tartu: University of Tartu Press.

⁵ Балинська, О.М. (2013). *Семіотика права*. Львів: ЛьвДУВС.

Водночас, у цій галузі знань, як і в загальній семіотиці, багато проблем, переважно методологічного характеру. Зокрема, нерозв'язаними є питання про те, якими повинні бути теоретичні засади семіотики права, щоб виявити нові закономірності функціонування права на різних рівнях, тобто яку теорію брати за основу у процесі дослідження правового буття, як співвідноситься семіотико-правовий підхід з парадигмальними для філософії права типами праворозуміння та багато інших. Міждисциплінарний характер семіотики надає їй значні можливості у вивченні права, втім, реалізація такого потенціалу потребує розробки теоретико-методологічної основи, яка б відповідала специфіці та завданням семіотики права, яка може розглядатися як галузь міждисциплінарних досліджень, самостійна наука, філософсько-правовий напрям, методологічна парадигма філософсько-правових досліджень, знакова теорія права і, власне, сама знакова структура правової реальності, тобто в залежності від контексту в це поняття вкладають той або інший зміст, а згаданий термін вживається у відповідному спеціальному значенні.

На основі вивчення праць вищезгаданих та інших авторів сформулюємо власне бачення конститутивних засад семіотики права, окреслене й обґрунтоване в низці авторських публікацій з 2007 до 2017 рр. У цьому зв'язку відзначимо, що насамперед семіотика права – це автономна наука, що сформувалася в другій половині ХХ ст. на основі особливої галузі міждисциплінарних досліджень права як знакової системи, основною метою яких є аналіз його знакової системної та структурної організації, а також сутності, властивостей, відношень та закономірностей функціонування правових знаків. В одному із значень, яке видається найбільш важливим з огляду на проблематику пропонованої монографічної праці, семіотика права є раціональною методологічною парадигмою дослідження права, яка продовжує та розвиває намагання об'єктивно описати знакові структури, в які організована правова реальність. Під семіотикою права, крім того, розуміють знакову теорію, у якій право розглядається як засіб зберігання, обробки та передавання інформації в суспільстві, або теорію, яка розглядає природу та логіку права з точки зору знаковості як ключової його характеристики. Нарешті, враховуючи альтернативний досвід вживання цього поняття у зв'язку з семіотичними дослідженнями інших соціокультурних феноменів, слід брати до уваги також використання терміна «семіотика права» для позначення специфічної знакової організації правової дійсності, тобто визначення і розуміння права як знакової системи.

Якщо об'єктом семіотики є світ у його знаковому відображенні, та частина (вимір) реальності, на яку спрямована пізнавальна діяльність суб'єкта у межах цієї галузі знань, то відповідно кожна «галузева» семіотика має власний спеціальний об'єкт. Об'єкт семіотики права – правова реальність у її знаковому відображенні. Предмет семіотики права утворюють загальні принципи знакової організації права, закономірності його розвитку та функціонування як знакової системи, синтактичні, семантичні та прагматичні відношення між правовими знаками, правовими феноменами та носіями правосвідомості.

Фундаментальне і детальне дослідження правової реальності за допомогою теоретико-методологічного апарату та інструментарію семіотики може виявити взаємозв'язки та відношення, які розкривають особливості взаємодії людини і права, допомогти зафіксувати загальносеміотичні закономірності, які відображені у правовій сфері. Таким чином, проблема виявлення та фіксації знакових закономірностей функціонування й розвитку права відкриває нові напрями і перспективи філософсько-правових досліджень, а семіотика права може розглядатися не лише як міждисциплінарна галузь знання про право, а й як теоретико-методологічна парадигма філософсько-правового дискурсу та побудована на її основі відповідна знакова теорія права. Розгалужені зв'язки, які має семіотика права з іншими галузями досліджень, активізують процеси міждисциплінарної взаємодії, обміну та збагачення, дають змогу цій науці виконувати в гуманітаристиці загалом і, зокрема, в системі юридичних знань низку функцій, основними з яких є: 1) світоглядна; 2) пізнавальна (інформаційна); 3) виховна; 4) методологічна; 5) символічно-відображальна; 6) праксеологічна (практично-перетворювальна); 7) прогностична тощо.

Окрім того, семіотика права – це методологія, яка виразно підкреслює науковий статус правознавства, оскільки дає змогу виявити структурно-організаційну побудову правового буття на рівні ідеї права, норми права та реальних життєвих ситуацій, які мають правовий характер. Семіотика права є раціональною методологічною парадигмою дослідження права, яка продовжує та розвиває намагання об'єктивно описати знакові структури, в які організована правова реальність.

Як бачимо, семіотика права як галузь знань на сьогодні має власне коло наукових інтересів і сферу застосування теоретичних здобутків, але як методологія правового пізнання, що обґрунтовує філософські та загальнонаукові критерії осмислення правового буття та пізнання юридичних феноменів, залишається практично не дослідженою. Саме потребою семіотичної інтерпретації специфіки людського існування в праві та сприйняття світу крізь призму правових принципів і продуктивністю застосування семіотичної методології в інших галузях знань, суспільної практики та людської життєдіяльності зумовлена актуальність звернення до фундаментальних питань осмислення права як знакової системи та дослідження проблем правового семіозису. Аналіз даних проблем дозволяє сформувати нову категоріальну систему філософсько-правового дослідження, розвиває та доповнює апарат правового пізнання, а в перспективі уможлиблює формування універсальної мови права.

Право в новітній період розвитку науки розглядається крізь призму різних світоглядних систем, з позицій інколи діаметрально протилежних підходів, у контексті різних методологічних парадигм, однією з яких є семіотико-правова парадигма філософсько-правового дискурсу. У багатьох дослідженнях право позиціонується як відображення та результат обміну інформацією, спілкування або ширше – соціальної взаємодії. Сучасна філософія права все частіше звертається до інтерсуб'єктивізму як способу обґрунтування права та тяжіє до інтегративних теорій права, що свідчить про відхід від класичного протистояння юснатуралізму та правового позитивізму як типів праворозуміння.

Поява комунікативних теорій права, підтверджуючи такий висновок, стимулює розвиток нового теоретико-методологічного інструментарію, термінологічного апарату, який може використовуватись і в процесі вивчення сутності права та відповідної інтерпретації змісту та природи правоохоронної діяльності. Для цього семіотико-правові дослідження потребують формування і розробки адекватної категоріальної бази, яка відповідає власним дослідницьким запитам і підходам, враховує як загальносеміотичні традиції, так і особливості предметної правової сфери.

Семіотичний підхід до аналізу правового буття має як інтегративне (в силу того, що надає можливість уникнути традиційного протиставлення природного і позитивного права), так і самостійне методологічне значення (оскільки дозволяє розкрити властивості та ознаки правової реальності, які залишаються недостатньо розробленими, оскільки не потрапляють в поле зору альтернативних підходів). Забезпечуючи можливість під іншим кутом зору та на більш глибокому рівні розглянути процеси, які відбуваються у правовій реальності, семіотика права дає змогу отримати нове знання про право, яке втілюється і в новому інтегративному (наскільки це притаманно сучасним теоріям інтерсуб'єктивістського напрямку) праворозумінні, і в критиці позитивно-правових форм організації суспільного життя, і в пропозиціях щодо вдосконалення його нормативно-правового регулювання, а також у припущеннях про перспективи розвитку правових систем сучасності та юридичної практики. Останнім часом можна спостерігати певну переорієнтацію філософсько-правових досліджень у практичну площину, аналіз конкретних проблем теорії права та юридичної практики за допомогою глибоких теоретичних концептів, категоріального апарату та методологічного інструментарію філософії права.

Семіотика права може розглядатись як методологічна дисципліна для юридичних наук також тому, що вона постачає останніх необхідним інструментарієм (категоріальним апаратом) і формує методологічну базу правового пізнання. Не можна применшувати методологічний потенціал семіотики права, який, насамперед, розкривається через можливість піднятися над суворими канонами загальнотеоретичних юридичних наук, позбавитися від обмежень галузевих, спеціальних та прикладних дисциплін, використати власний арсенал засобів наукового пізнання, повною мірою скористатися перевагами структурно-функціонального підходу та одного з найпродуктивніших методів дослідження дійсності – системного аналізу.

У методологічному аспекті семіотика позиціонується як філософський метод дослідження та інтерпретації дійсності поряд з діалектикою, психоаналізом, герменевтикою, феноменологією, структуралізмом та іншими, що надає можливість розглядати семіотику права як методологію філософсько-правових досліджень. Слід взяти до уваги, що методологія дослідження полісемічних та багаторівневих об'єктів здійснює вирішальний вплив на можливість досягнення бажаного результату. Відсутність адекватної методології завжди тягне за собою різке зростання трудомісткості дослідження, а у випадку досягнення певного результату, який вважається

позитивним, завжди залишає відкритими питання повноти отриманих висновків, а також точності їх обґрунтування.

Семіотичні дослідження правових процесів і явищ повинні використовувати як спеціальну, так і загальнонаукову методологію, без якої будь-які конкретні результати не можуть бути включені в загальну систему правового знання. У той же час, самий по собі семіотичний підхід до вивчення правових явищ є зразком метаправової методології, яка належить до філософсько-правового рівня. Пізнання права на цьому рівні здійснюється шляхом залучення філософських методів, які відображають найвищий рівень абстракції серед методології правознавства.

References:

1. Balynska, O.M. (2013). *Semiotyka prava* [Semiotics of law]. Lviv: Lviv. derzh. un-t vnutr. sprav. [in Ukrainian].
2. Jackson, B.S. (1985). *Semiotics and Legal Theory*. London: Routledge & Kegan Paul. [in English].
3. Jackson, B.S. (1995). *Making Sense in Law: Linguistic, Psychological and Semiotic Perspectives*. Liverpool, UK: Deborah Charles Publications. [in English].
4. Kevelson, R. (1988). *The law as a system of signs*. New York, London: Plenum Press. [in English].
5. Kovkel', N.F. (2009). *Logika i yazyk zakona* [Logic and language of law]. Minsk: Pravo i ekonomika. [in Russian].
6. Pavlyshyn, O.V. (2014). *Semiotyka prava yak haluz naukovooho znannya* [The semiotics of law as a branch of scientific knowledge]. *Mizhnarodna politseyska entsyklopediya* [International Political Encyclopedia], no, 8, 909-910. Kyiv: Atika. [in Ukrainian].
7. Pavlyshyn, O.V. (2015). *Elektronni ekspertni systemy ta yikh vykorystannya u pravozaostovochiy diyalnosti* [Electronic expert systems and their use in law enforcement activities]. Kyiv: Palyvoda A. V. [in Ukrainian].
8. Sarkysov, A.K. (2000). *Semyotyka prava: Ystoryko-pravovoe yssledovanye pravovykh znakovykh konstruksyy* [Semiotics of Law: Historical and Legal Study of Legal Sign Constructions]. [thesis for PhD in Philosophy]. Kolomna. [in Russian].
9. Verenich, V. (2014). *Semiotic models of legal argumentation*. Tartu : University of Tartu Press. [in English].
10. Zarkhina, S.E., Titov, V.D. (2011). *Istoricheskoye razvitiye filosofsko-logicheskikh kontseptsiy yazyka prava* [Historical development of philosophical and logical concepts of the language of law]. Kharkiv: Finn. [in Russian].